

BUMERKER I NORGE

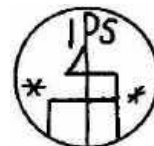
- EN OVERSIKT -

Av Hans Cappelen
(Oslo 2005)

Vi har en rik kulturskatt i våre tusenvis av gamle bumerker. De har forbindelser tilbake til våre eldste skriftformer, de var knyttet til jakt og dyrehold og de var med ved arv og eierskifte. Bumerker har hentet sine sterkt stiliserte figurer fra fjerne land og urgamle symboler; de kan vitne om religion, magi og mye annet.

Det enkelte bumerket kan riktignok ha et ytterst beskjedent utseende, men de fleste bumerkene er satt sammen av streker som gradvis har utviklet seg fra visse grunnformer. Ikke minst når vi ser på flere bumerker sammen, kan vi trekke lange linjer gjennom århundrer, over landegrensener og helt inn i norske by- og bygdesamfunn.

Vi skal først se litt på hva bumerker er og de forskjellige formålene som bumerkene ble brukt til. Deretter ser vi på hvordan de utrolig mange variantene er oppstått. Videre har jeg samlet grunnformene i flere grupper. Og jeg nevner noen navn som er blitt brukt på figurer i bumerker, blant annet *førkja* og *hanefot*.

Tre gamle bumerker fra norske bygder, men de kunne også ha vært fra en by og fra et annet sted i Nord-Europa. Fra v. Søren Faret, Hedrum 1610, Nils Eide, Voss, 1718 og Jo Stavang, Kinn, 1654

Innholdsoversikt

- 1) Hva bumerker er
- 2) Bumerker brukt som kjennetegn
- 3) Varianter, likhet og personskifte
- 4) Grunnformene med varianter
- 5) Noen temaer for undersøkelser
- 6) Utvalgt faglitteratur om bumerker
- 7) Notehenvvisninger
- 8) Oppsummering

1 Hva bumerker er

De som skriver om bumerker er litt uenige om hvordan vi best skal definere hva bumerkene er. Jeg velger her å gi en kort og funksjonell karakteristikk. Min hensikt er bare å få med de viktigste særtrekkene ved de fleste bumerkene.

Et bumerke er et kjennetegn som består av enkle streker uten bestemte farger.

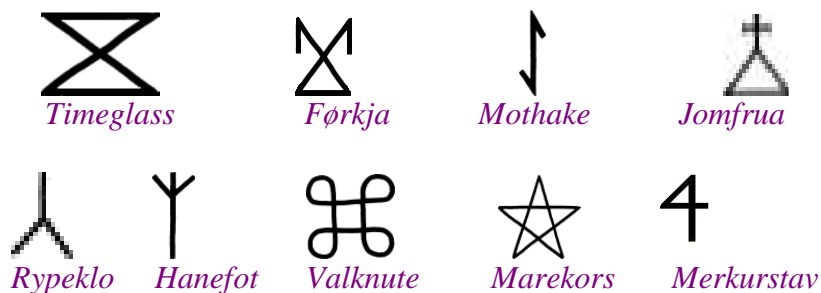
Med denne korte definisjonen vil jeg rette søkelyset mot to viktige sider av bumerkene:

- at de fungerer som identifikasjons- og eiermerker for fysiske eller juridiske personer
- at de har figurer (motiver) som er streker og ikke flater eller tredimensjonale bilder.

Det er disse to særtrekkene ved bumerkene som jeg skriver mest om nedenfor. Jeg skal imidlertid også komme inn på andre sider av bumerkenes mangslungne historie. At også mange av de moderne merkene, "logoene", går inn under definisjonen, synes jeg er helt greit.

Bumerker består av streker og jeg bruker både ordet "bumerke" og ordet "figur" om det motivet som er formet av strekene.

Her er noen berømte bumerkefigurer:

Her er noen merker som ikke er bumerker:

Statlig etatsmerke med kongekrone, et varemerke og et informasjonsmerke for spisested. Sist: våpen for Våler kommune. Det er kopiert fra skjoldet i slekten Bolts våpen fra middelalderen.

Hvem er det som brukte bumerker som kjennetegn ? Iallfall bønder på Sunnmøre, Voss og i Hardanger for de har det største antallet bumerker som er trykt og utgitt i Norge. Vi kan nokså trygt regne med at bøndene ellers rundt om i landet brukte bumerker ganske mye. De offentliggjorte merkene fra Østlandet, Sørlandet og Trøndelag gir inntrykk av at bumerker var vanlige også der. Dessuten ble bumerker brukt av handelsmenn, håndverkere og andre borgere på Bryggen i Bergen, på bygningssteiner i Nidarosdomen og i personsegl fra andre norske byer. Vi har bumerker skrevet med hånd på dokumenter, blant annet fra gruvearbeidere på Røros. Hans Krag hevdet i sin artikkel fra 1960 at bumerkene antagelig var lite brukt i Norge,

men det skyldes nok manglende kjennskap til de trykte og utrykte kildene. I Danmark er antallet bumerker ”overveldende”, skriver Tønnesen.

Hvorfor har vi så mange bumerker fra norske bønder ? Det må dreie seg om noen titusener gjennom tidene. Var det virkelig behov på norske gårdsbruk for å ha slike abstrakte kjennetegn ? Svaret er ja, iallfall når flere gårder lå nær hverandre i en grend, eller rundt et tun, og når bønder hadde seterdrift i samme utmarksområde. Da var det praktisk å ha egne merker, som de kunne sette ”i botnane på mjølkekoller, mjølke- og rjomestaupar og bytter, årar, ausfat, trereidskapar og tarvende”¹. Også når de hadde dyr som beitet sammen, oppsto det behov for å merke dyra med forskjellige slag ”femerker” som kan være i form av bumerker.

Så mye brev og andre skriftlige dokumenter var det riktignok ikke for folk flest, før vi kommer inn på 1800-tallet. Men når det skjedde kjøp og salg av fast eiendom, var det aktuelt med en kjøpekontakt eller et tilsvarende dokument. Slike dokumenter skulle bli bekreftet med segl av lagmannen eller av ”andre skjellige menn”, ifølge Magnus lagabøters landslov og senere lovgivning. Dermed var det behov for segl og de ble minst like viktige som underskriftene er i våre dager.

Vi konstaterer at bønder i 1591 og 1610 satt segl på de skriftlige fullmaktene som de ga utsendingene til kongehyllingene på Akershus. En enda viktigere bruk av segl fant sted når bøndene møtte som *lagrettemenn*. Norske bønder er gjennom hundrevis av år blitt utpekt som lagrettemenn for å være meddommere på tinget. Lagrettemennene skulle også bevitne dokumenter og vedlegg til lens- og fogderegnskaper, pante- og tingbøker eller søknader til kongen samt fordele skattlegging m.m. Å være lagrettemann var en plikt og den gikk på omgang.

Fra 1500-tallet kom det strenge påbud om at alle lagrettemenn skulle ha signeter (seglstempel, også kalt ”Indsegl”) for å besegle dokumentene. Det hendte at lagrettemenn beseglet på feil måte, som når de beseglet uten å vite hva dommen gikk ut på, eller de beseglet med en annen manns signet. Hvis de bekreftet noe som var løgn eller falsk, kunne de bli straffet.

Hva gjorde de personene som verken kunne lese og skrive, eller hadde egne segl ? De kunne bekrefte dokumentene ved å tegne strekene i bumerkefigurene som sin signatur. Dette sier kong Kristian 5s Norske Lov fra 1687, i artikkel 1-24-5 (underskrift på supplikk til kongen) og 5-1-7 (underskrift på avtaler). Denne loven har mange påbud om å bekrefte med segl, bl.a. på testamenter. Bumerkene på Voss ble også ”teikna i kyrkjeboki for trulova”². Opp gjennom 1700-tallet ble det underskriften med navnetrekket som var det avgjørende for gyldigheten av dokumenter. Bruken av segl på dokumenter tok gradvis slutt på 1800-tallet.

Noen eksempler på norske bumerkesegl

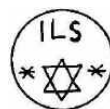
1598

1591

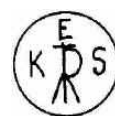
1610

1699

1703

1724

Bumerkene lever videre i dag, ikke minst som *monogrammer*, *logoer* og *firmamerker*. Den tradisjonelle bruken hos bøndene har også hatt et langt liv. ”I Hardanger blei bumerki nytta til å merkja kjerald og reiskapar med like fram til 1900 talet”³. Som Haukanes og Vik peker på i sine arbeider om bumerker i Hardanger og Kvam var det langt inn på 1900-tallet fortsatt bruk for bumerker som tømmermerker og femerker.

1.1 Ordet ”bumerke”

Hvor har vi ordet *bumerke* fra ? Ordet ”merke” kan bety så mye og det går igjen gang på gang i norske sagaer og lovskrifter fra middelalderen. Ordet *bomerke* eller ”boemerke” skal visstnok komme fra Danmark. Det finnes ikke nedtegnet hos oss før på 1600-tallet i Jens Bielkes bok ”Den Norske Laugs Termini Juridici”.

Ordet ”bomerke” brukes i Kristian 5s Norske Lov og det var da neppe et helt nytt ord i Norge. I dag er ordet ”bomerke” blitt helt fortrent av *bumerke* her hos oss. Ordet med bokstaven **u** finner vi visstnok ikke i skriftlige kilder eldre enn fra 1700-tallet. Kjente norske dialektformer er bl.a. ”bumærkje” og ”bumark”⁴.

I Danmark og Sverige forekommer ordet ”bomerke” (med flere skrivemåter) fra 1400- og 1500-tallene, men ikke tidligere. I de islandske lovbøkene fra middelalderen finner vi ordet ”einkunn” om merker brukt som kjennetegn til merking av dyr, så det ordet har trolig også vært brukt i Norge.

Skal vi ha forskjellige betegnelser for *personmerker* og *eiendomsmerker* ? Noen mener det; bl.a. har Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder med både bumerke og eiendomsmerke. En konsekvent ordbruk og sontring mellom begrepene, har vi iallfall ikke på norsk og det er neppe behov for den. Et bumerke kjennetegner en person også når det er skåret inn på fast eiendom, fordi vi kan si at bumerket viser hvem som eier eiendommen. Noen har villet bruke ordet ”bumerke” (tysk: Hausmarke) bare som merke for personer og løsøreting⁵.

Et merke på fast eiendom har vært kalt for *bolsmerke* (tysk: Hofmarke). Denne ordbruken skal visstnok forekomme i Danmark og norsk lovgivning har et eksempel: I kong Kristian 4s Norske Lov fra 1604, har artikkel 6-38 (om rett til sæterdrift i allmenning) ordet ”sætterboelsmercke”. Dette ordet går på merking av sæterbu, kanskje på grensemerke eller på begge deler. Jeg har ikke undersøkt om ”bolsmerke” ellers finnes brukt i Norge. Den tilsvarende bestemmelsen i Kristian 5s Norske Lov fra 1687, har i 3-12-3 bare ordet ”Sættersmerke”. Fra Hordaland har vi opplysninger om at bumerker ble plassert på ”selsdørrar, beiteskier og over kvernhudørar”⁶.

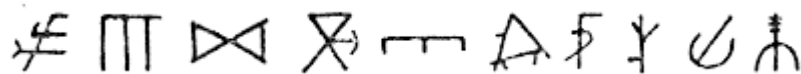

Fra Bryggen i Bergen: Stuemerke omgitt av kront fisk og initialer

Ordet *stuemerke* brukes om bumerker og lignende faste kjennetegn for eiere av handelsgårder (”stuer”) på Bryggen i Bergen. Koren Wiberg har imidlertid påpekt at

mange stuemerker fulgte med ved eierskifter. Stuemerkene har stått på bygninger, i segl og andre steder. I året 1537 påbød høvedsmannen Eske Bille og oldermennene i Bergen at gullsmedene skulle stemple varene, ” hver med sit Bodemærke”, som vel kunne bety både stuemerke og bumerke.

På engelsk har vi betegnelsene ”house mark” og ”property mark”. Begrepene ”hallmark” og ”brand” er mer omfattende og inkluderer mange ulike typer kjennetegn. I sentral asiatiske språkområder blir ordet *tamgas* brukt om både bumerker og de strekmerkene som er blitt risset i stein av nomader som har dratt forbi.

Noen eksempler på asiatiske tamgas

Noen vil bruke betegnelsen *gjenstandsmerke* om merker som er brukt parallelt med bumerker, men som inneholder tegninger og avbildninger av gjenstander, det vil si ikke bare av streker eller linjer. Disse bildemerkene kan være naturtro eller lett stiliserte tegninger av blomster, grener, redskaper til jordbruk eller håndverk, hestesko, bjelle, klær, støvler og sko, stridsvåpen eller andre ting. Så lenge disse figurene ikke er stilisert helt ned til enkle streker, synes jeg ikke vi oppnår noe med å betegne dem som bumerker, selv om de kan sees å være brukt på samme måte.

1.2 Bumerke eller våpenskjold ?

Et bumerke er noe annet enn et heraldisk våpenskjold, selv om de begge er kjennetegn og ble brukt i segl. Det som særpreger våpenmerkene er at deres figurer består av **flater og farger** - ikke av **enkle streker** slik som bumerkene.

Fra Kinn i Flora har vi segl med disse skjoldene som har heraldiske flatefigurer. Fra v. Anders Nilsson, Flora, 1663 og Nils Larsson, Brandsøy, 1654 (Joleik og Moen)

Selv om bumerker og våpenmerker er grunnleggende forskjellige, må vi konstatere likheter. Begge består av bildefigurer og det er figurer i bumerker og våpen som ligner hverandre. Figurene ligner iallfall hvis vi bare ser på grunnrissene i bumerkefigurene og ytterkantene til våpenfigurene. Spesielt er det likheter i geometriske figurer som en ”sparre” (formet som Λ), skråbjelke ($/$), skive (\bigcirc) og et gaffelkors (\mathbf{Y}).

Dessuten kan formgivningen av bumerke og våpen nærme seg hverandre. Det ser vi når bumerkene blir tegnet i brede linjer, nærmest som flater, og blir fargelagt. Noen vakre eksempler på skjold med fargelagte bumerker er det på prekestolen fra Degernes kirke i Østfold, med datering 1554 og nå på Folkemuseet i Oslo. Skjold med bumerker i brede fargelinjer kjenner vi fra andre nordiske land og i tysktalende landområder, både på kirkeinventar og bygningsfasader. Enkelte figurer blir brukt

både i bumerker og våpen, så som kobbermerket (Røros' kommunevåpen) og valknuten (Lødingens kommunevåpen).

Kommunevåpnene til Røros og Vestre Slidre. "Sjøbladet" i skjoldet til Vestre Slidre kan vi finne som strekmerke i bumerker, bl.a. fra Leine-ætten i Ringsaker

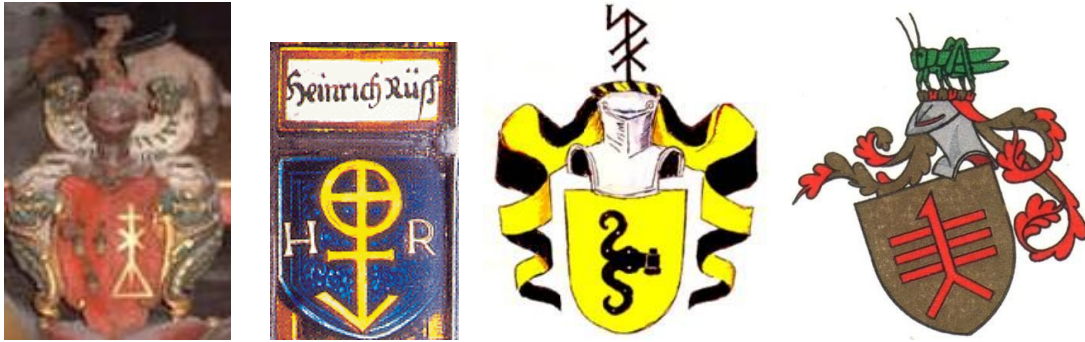
Vi kan snakke om "heraldisering" av et bumerke, når strekene i en bumerkefigur blir gjort om til en våpenfigur. Vi har noen få norske eksempler på slike omdanninger av bumerker til våpenfigurer og våpenskjold. I utlandet er det noen som har satt fram spekulative teorier om forholdet mellom bumerker og våpen, som at de aller fleste våpenfigurene opprinnelig var bumerker. Disse teoriene får i dag liten støtte i fagkretser. Men et viktig unntak gjelder de helt spesielle, polske klanvåpnene. De polske våpnene er dels rene bumerker med brede streker og i farger, dels ligner de sterkt på bumerker som de visstnok er utviklet fra.

I utlandet og i Norge har vi noe som vi kan kalle *blandingsmerker* av våpen og bumerke. Ordet "blandingsmerke" er også brukt om kombinasjoner av navnebokstaver og andre bumerker⁷. Med blandingsmerker tenker jeg særlig på bumerker som blir satt sammen med våpenfigurer i skjold eller som hjelmtegn. En halv lilje og et bumerke i et skjold har vi et par eksempler på fra 1300-tallet⁸. I Bergen finnes flere bumerker i skjold kombinert med en kronet stokkfisk som våpenfigur⁹.

Skjold og skjoldlignende innramminger er ikke bare noe som brukes for våpenmerker. Det er svært vanlig at også bumerkene blir satt inn i slike skjold. Særlig ser vi det i seglene, men også på gravsteiner og gravert på metall. Jeg foretrekker å kalle dette for *bumerker i skjold* og ikke blandingsmerker, bumerkevåpen eller lignende.

I disse seglene fra Flora er det skjold med bumerker. Skjoldfigurene kan tenkes som våpenfigurer, så "blandingsmerker" er kanskje den beste betegnelsen. Fra v. Sjur Sjursson, Hopen, 1653 og Olav Storøy, Kinn, 1629 (Joleik og Moen).

Utenlandske våpenskjold som inneholder bumerker: Først to gamle - et svensk og et sveitsisk. Så to nyere danske for de kjente heraldikerne Allan Tønnesen og Knud Prange

2 Bumerker brukt som kjennetegn

Når vi kan si at bumerker er *kjennetegn*, er det fordi et bumerke normalt betyr at det er en bestemt person eller institusjon (juridisk person) som bruker bumerket. Dette setter bumerkene i klasse med mange andre lignende kjennetegn, som våpenmerker, flagg, andre seglmerker, varemerker, logoer m.m. Når disse andre kjennetegnene blir gjengitt som enkle streker uten farger, kan de gå inn i kategorien bumerker.

De rene mønstre, pyntelinjer, magiske tegn og symboler er noe annet. Men selv om slike figurer ikke er kjennetegn, har de ofte enkle streker og det samme utseendet som bumerkene. Her er *marekorset* (pentagrammet) et kjent eksempel og jeg kommer tilbake til det nedenfor.

Vi kan finne ulike tegn og strekmerker fra urgammel tid og i alle verdensdeler. Utallige strekfigurer som ligner på bumerkene, forekommer på gjenstander, for eksempel keramikk og potteskår, de finnes hugget inn i huler og på fjellvegger, blant annet i skandinaviske helleristninger. Disse tegnene vet vi for lite om og vi kan ikke si om de er ment til å identifisere bestemte personer. Kanskje var de bare dekorasjoner, kanskje skulle de formidle hemmelige budskap, kanskje ble de brukt til svart eller hvit magi, religiøse formål eller noe annet.

De figurene og strekene vi ser i bumerkene, ligner mye på gamle skriftegn fra de forskjellige kultur. Dette er ikke tilfeldig, fordi skriftegn blir brukt mye som kjennetegn. Etter hvert som skriftsystemene ble utviklet rundt i verden, ble ett eller et par skriftegn symboler for guder og virkelige personer. Disse skriftegnene er oftest i enkle streker og de blir fort til bumerker i vår forstand.

Monogrammer: I segl for to menn fra Bamble, Telemark på 1600-tallet, og i et moderne merke "logo" for Rederforbundet fra 1900-tallet

2.1 Bumerker er brukt til mange formål

Hovedformålet er å være **kjennetegn**. Som Tønnesen skriver, så finner vi at merker til bruk som kjennetegn, er nevnt i frankiske lovbøker og de germanske folkelover, allerede fra 400-500-tallet. I disse lovene er det tydeligvis snakk om kjennetegn til å merke trær, buskap og løssøre for å markere eierforhold. Hvordan merkene så ut, sies det ikke noe om. Mye taler for at det dreier seg om enkle streker, og da er de nær bumerker i vår forstand. Trolig er det denne typen merker vi ser på pileskaftene fra det danske Nydamfunnet fra ca. år 400¹⁰.

Vi kan gå ut fra at *dyr* overalt og til alle tider har vært merket med egne kjennetegn for eierne. Disse dyremerkene kalles også *femerker*. Før vi fikk dagens masseproduserte plastikkmerker, har det vært merking med slikt som snitt og innhakk i ører, skinn og svømmehud, til dels etter innviklede systemer og rettsregler. Disse merkene er omtalt i mange gamle lovbøker, også fra de skandinaviske land, men de kan være ganske forskjellige fra bumerkenes enkle streker¹¹. Brennemerker i skinn og rissemarker i horn eller lignende, kan ofte ha vært vanlige bumerker¹².

Fra eldgammel tid har vi også *jakt- og fangstmerker*. De har vært satt på byttet eller på redskaper som harpuner og piler. Dette er kjent fra mange kulturer, bl.a. i Finnmark på pilespisser fra før Kristi fødsel. Vi har hatt lovbestemmelser om at når hval ble skutt med merket pil, fikk jegeren rett til hvalkjøttet selv om hvalen drev i land på en annens eiendom. Det er fastsatt i Gulatingsloven, senere lover og Kristian 5s Norske Lov 5-12-7 (om hvalfangst). Pilene ble trolig merket med bumerker.

Også grenser mellom faste eiendommer har noen ganger blitt merket med bumerker på steiner og trær. Ordet *merkestein* er gammelt, men det betyr at steinen ligger i eiendomsgrensen som markskille.

Hvor vanlig var det å ha bumerker som eiermerker på løssøreting? Det er iallfall bevart gjenstander med bumerker i tre, på tinn og sølv. Bumerker ble satt på tallerkener og annet dekketøy. I lange lister over dekketøy som ble utlånt til de danske kongenes storslåtte fester, er det tegnet inn bumerker som viser hvem som var eierne¹³. Fortsatt finnes det bumerker på minnetavler i kirker og på mange gravsteiner, spesielt i våre naboland. På veggene i stavkirkene finnes det risset inn bumerker som kan stamme fra folk i distriktet rundt. Kanskje er noen av disse fra håndverkere som oppførte kirkene? Noen få gamle, norske glassmalerier med bumerker finnes i museene, mens det i Sveits er bevart en mengde flotte glassruter med bumerker.

Håndverkerne skulle merke sine produkter og *håndverkermerkene* er et gammelt og omfattende bruksområde for bumerkene. Håndverkermerkene kan være bokstaver, tegn eller andre merker i enkle streker. Et av hovedformålene med disse merkene var å ha en kontroll med hvem som produserte varene, særlig for å sikre at varene hadde riktig kvalitet. Derfor er også betegnelsene *kontrollmerker* og *garantimerker* brukt om disse merkene. Allerede Magnus lagabøters landslov ga påbud om at skjoldmakere skulle merke skjoldene med sitt merke. Dette var en form for kjennetegn og sannsynligvis var de formet som enkle strekmerker.

I Norge har vi en rettarbot fra 1384 med rettslig påbud til gullsmeder om å sette sine merker på gjenstandene de lager. Tilsvarende bestemmelser har vi fra mange andre land. Fra 1500-tallet kom det stadig bestemmelser for håndverkere om å merke varene

med sine merker. Slike merker ble kalt for ”Stemp” i Kristian 4s utgave fra 1604 av landsloven 7-10 (om kjøp og falsknerier).

En viktig gruppe av bumerker er *steinhuggermerkene*. Det var steinhuggerne som satt merkene på byggestein i Nidarosdomen, i andre steinkirker og på byggverk mange steder i Europa fra tiden lenge før Kristus. Mye er blitt skrevet om disse merkene; i utlandet er det lansert tildels luftige teorier, for eksempel at alle merkene kan konstrueres etter en felles grunnform¹⁴.

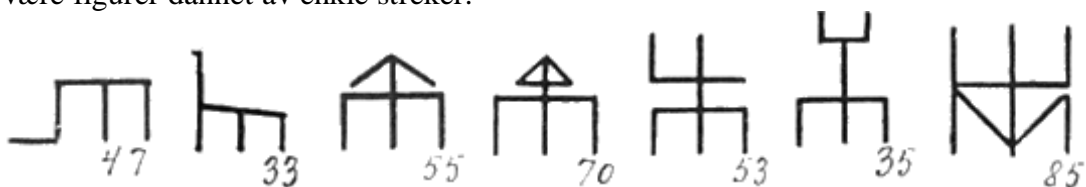
Varemerker er vi godt kjent med i vår tid og de eksisterer allerede fra gammel tid. Varemerkene kunne være bumerker som handelsmenn brukte for å merke varer eller emballasje for å unngå sammenblanding med andre, for eksempel ved felles frakt. Det er funnet mange ”runepinner” med bumerkefigurer og de kan ha vært brukt av kjøpmenn til å stikke inne mellom varene sine for å kjenne dem igjen. Vi snakker i dag også om *opprinnelsesmerker* når merkene skal vise det stedet som varene kommer fra.

En spesiell bruk av bumerker har vi i *tømmermerker*, selv om de for meste er formet som flater og ikke streker. Men flatemerkenes omriss kan ligne mye på strekene i bumerkene. Tømmermerkene kan være *skogsmerker* som eieren bruker til å blinke trær med eller til å merke tømmeret på land. Dessuten kan tømmermerker være *fløtningsmerker* som skiller de ulike eiernes tømmer fra hverandre under fløtningen. Fløtningsmerkene skal bli godkjent av fløtningsforeninger eller lignende.

3 Varianter, likhet og personskipfe

To bumerker kan være helt forskjellige, men svært mange bumerker ligner på hverandre. Spørsmålet er om likheten bare går på formen til bumerkefigurene, eller om eierne av bumerkene har en eller annen forbindelse med hverandre.

Vi skal her først se på likhet i formgivingen. Når en figur i et bumerke ligner på figuren i et annet bumerke, kan det ene være en videreutvikling fra det andre. Det ene bumerket kan være blitt endret noe, men uten at alle strekene er endret. Det kan også være at begge bumerkene er endringer av en tredje figur. Eller vi kan stå overfor en rekke av bumerker som alle har en utvikling gjennom flere ledd tilbake til et opprinnelig bumerke. Ser vi på grupper av bumerker over et tidsrom, så ser vi tydelig at bumerkene stadig gjennomgår utvikling og forandring, selv om de fortsetter med å være figurer dannet av enkle streker.

En tilfeldig sammenstilling av bumerkene til Olav Nedre Himle 1725, Lars Eiriksson ”tilhuse på Store Rokne” 1717, Bård Litlere 1725, Arne Nedre Kvitno 1748, Bjarne Nilsson Gjelland 1789, Mikkel Rokne 1751 og Lars Rogn 1722 (Kindem tavle 8)

Bumerkenes strekfigurer kan vi dele inn i *grunnformer* og *varianter*. Når vi bruker ordet ”variant”, mener vi en sammensatt figur som kan være

- en variant av en grunnform

- en variant av en annen variantfigur og begge er basert på den samme grunnformen
- en variant kombinert med en annen grunnform eller med en variant av denne.

Når vi tar for oss mange bumerker på én gang, kan vi ikke unngå å se at de fleste er varianter, og at det er et begrenset antall grunnformer. Likevel vendte folk stadig tilbake til grunnformene, og grunnformene fortsatte dermed å leve side om side med variantene. Da kan det være vanskelig å finne ut hvorfor noen personer valgte grunnformer, mens andre brukte varianter.

3.1 Metoder for å variere

Vi kan nesten aldri si hvorfor en person valgte nøyaktig denne bestemte figuren til sitt bumerke. Likevel kan vi ofte konstatere at den varianten som vedkommende har valgt, har noe til felles med ett eller flere andre bumerker fra omtrent samme tid og område. Vi kan fastslå at dette ikke er helt tilfeldig, fordi vi vet at folk brukte bestemte *framgangsmåter* (metoder) for å lage varianter.

Opp gjennom tidene har folk brukt mye fantasi og kreativitet for å utvikle stadig flere varianter. Det er utrolig mange variasjonsmuligheter og vi har store mengder av forskjellige strekfigurer i bumerker. De typiske variasjonsmetodene er

1. Tillegg av streker
2. Fradrag av streker
3. Tillegg eller fradrag av prikker og andre bifigurer utenfor hovedfiguren
4. Sammensetting av to eller flere grunnformer til én figur
5. Endring av retningen eller speilvendning av figurer
6. Kombinasjoner av disse metodene.

Vi kan bruke disse metodene til å analysere bumerkefigurene. Først splitter vi figurene opp i grunnformer og varianter. Deretter ser vi på hvilke streker som skiller de forskjellige variantene fra hverandre. På den måten får vi fram både likheter og forskjeller.

Den mest vanlige metoden er å *tilføye* småstreker - én eller flere, slik at det oppstår nye og mer kompliserte figurer. De små tilleggsstrekene på en hovedstrek ("staven") blir ofte i litteraturen kalt for "kvister". Kortere eller lengre streker kan være føyd til øverst ved toppen på hovedfiguren, midt på eller nederst ved "foten". Tilleggstreke opptrer noen ganger asymmetriske eller de står fritt ved siden av hovedfiguren. Vi ser ikke bare rette streker, men også skråstilte, i vinkel, i sikksakk eller som buede linjer. I stedet for én lengre strek kan det være tilføyd flere helt korte streker.

En annen metode er å *fjerne* streker. Kan de som fjernet streker ha ment å symbolisere noe mer enn at de ville skille sitt bumerke fra et annet? Jeg tror ikke det og det var nok sjelden at folk la så mye symbolikk inn i den metoden som de valgte å benytte. Bumerkene var nok først og fremst praktiske kjennetegn og ikke følelsesladete symboler som for eksempel nasjonalflaggene i vår tid.

I mange bumerker er det én eller flere *prikker* ved siden av hovedfiguren. Prikkene står slik at de som oftest må antas være blitt plassert der med vilje og ikke bare som

slurv da figurene ble risset inn. Selv om en prikk i og for seg ikke er en strek, regnes prikker også som bifigurer i bumerker. Noen bumerker har *en sirkel, en halvsirkel eller en bue* inntil eller ved siden av en hovedfigur. På samme måte kan det være satt små kryss som minner om stjerner.

Riktignok er variantfigurer typiske for bumerker, men de har sine paralleller i våpenskjoldene. Også mange våpen ligner på hverandre uten å være helt identiske. Motivet kan nettopp være valgt for å ligne. Dette kjenner vi i vår tid fra kommunevåpen og militære avdelingsmerker, men det samme forekommer også i person- og slektsvåpen. Heraldisk teori bruker betegnelsene *brisere* (sette inn små tilleggsfigurer), *differensiere* (gjøre forskjellig) og *similarisere* (gjøre like) for å variere flere våpen over samme grunnmotiv.

Vi kan bruke de samme betegnelsene på bumerkene, spesielt bruken av *brisyre* (små figurer). Tilføyelse av brisyre er ikke så vanlig i skandinaviske våpenskjold, men tar vi for oss bumerkene, blir situasjonen en annen. I bumerkene har vi de mange tilføyelsene av streker og bifigurer, som kan minne om de heraldiske brisyrene.

Når vi skal undersøke flere bumerker som ligner på hverandre, har vi to utgangspunkter:

- Likheten kan være helt tilfeldig og ikke tilsiktet
- Likheten kan vise at det finnes en forbindelse mellom de *personene* som bruker bumerkene.

Vi kan konstatere at mange eiere av bumerker har en eller annen nærmere forbindelse med hverandre. De kan være i slekt eller svogerskap, de kan følge etter hverandre som eiere av en fast eiendom eller de kan tilhøre samme bygdelag eller yrkesgruppe. Når vi finner at det er personer som har en tilknytning til hverandre, hender det at vi kan følge bumerkene deres i varianter gjennom et langt tidsrom; opp til et par hundre år og noen ganger enda lenger. Hvis det er en litt usikker tilknytning mellom personene, kan likheter mellom bumerker være et moment som taler for at personene har en tilknytning til hverandre.

Mye tyder på de fleste personer brukte sitt bumerke gjennom lengre tid. Normalt kan vi derfor knytte et bestemt bumerke til *en bestemt innehaver* eller "eier". Det er likevel grunn til å være forsiktig med å trekke altfor sikre slutninger fra bumerke til person. Nå og da skiftet en person ut bumerket sitt med et helt annet, uten at vi vet hvorfor.

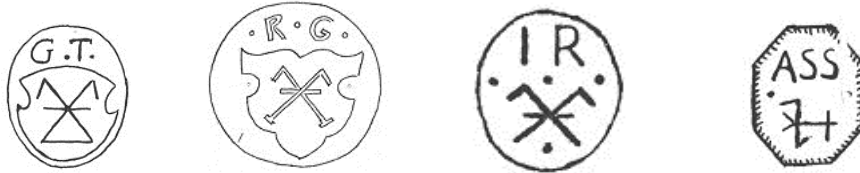
3.2 Faste regler for overføring av bumerker ?

Kan bumerker og deres variantmerker hjelpe oss i *slektsgranskningen* ?

Populært sagt: *gikk bumerkene i "arv" ?*

Ja, det hendte rett som det var, men ikke alltid eller konsekvent. Mange bumerker med varianter går fra far til sønn i generasjoner. Kvinner brukte sine egne bumerker¹⁵, og det hendte at en mann overtok bumerket fra svigerfaren¹⁶. Noen menn tok til og med bumerket fra konens forrige, avdøde ektefelle¹⁷.

At en persons bumerke ble kopiert eller variert av etterkommerne, kjenner vi til fra flere steder i landet. Blant bumerkene på Sunnmøre og i Hardanger kan vi noen steder følge et bumerke med varianter gjennom fire-fem generasjoner¹⁸. Fra 1300-tallet har vi i det norske seglmaterialet eksempler på to brødre med bumerker som ligner hverandre¹⁹.

Seglene til Gjerd Lerstang 1591, Rasmus Lerstang, Isak Rasmusson Lerstang 1695 og Anders Sørensson Lerstang 1702. Alle er fra gården Lerstang i Eidanger, Telemark (Hals)

Bumerkene kan være med å bekrefte slektskap. Men det problemet og den usikkerheten som oppstår for slektsgranskerne, er at vi i mange tilfeller ser at hver generasjon - til og med to brødre - har forskjellige bumerker. Vi har mange eksempler på det²⁰.

Fordi vi ofte ser at far og sønn, eller brødre, bruker helt forskjellige bumerker, må vi dessverre fastslå at det *ikke var noen fast og klar regel i Norge om at bumerker skulle følge slekten og gå i arv.*

På den ene side kan to personer med to forskjellige bumerker, likevel ha vært nære slektninger. På den annen side kan det være at to personer som har helt like bumerker, likevel ikke er i slekt. Likheten mellom figurene i bumerkene kan være utilsiktet, spesielt dersom figurene i bumerkene er av de mer alminnelige typene. Litteraturen om bumerker viser oss at det er mange personer i forskjellige bygder som brukte helt identiske bumerker.

Noen hevder at de bumerkene som består av personers *navneruner* eller *forbokstaver* ("initialer" og "monogrammer") er så personlige at de derfor ikke kan ha gått i arv. Jeg synes ikke det er noen god begrunnelse. Hva er galt med å arve og bruke fars initialer når de er flettet sammen til et bumerke? Vi kan trekke parallellen til våpenskjoldene: de ble ofte laget (eller tildelt) med spesielle figurer som knytter seg direkte til en bestemt mann, hans ekteskap, yrke, bragder han utførte og så videre. Selv om det opprinnelig var et personvåpen, kunne et våpen bli brukt videre av etterkommerne i mange generasjoner. Noe lignende kunne skje med bumerker som folk lagde selv. Da kunne de dessuten variere det bumerket som var utgangspunktet, ved å gjøre tilføyelser eller fradrag med streker og bifigurer. Det som først var initialer, kan derfor ende som varianter med helt abstrakte strekfigurer.

Hvis en person utenfor slekten begynte å bruke en annens bumerke, kan det skyldes noe så jordnært som at vedkommende fikk eller kjøpte et signet etter en som var død. Da slapp den nye eieren å gravere om signetet med annet enn forbokstavene over bumerket. På tilsvarende måte kan en fremmed som kjøpte en gård ha fått med signetet fra den tidligere eieren. Eller den nye eieren kan av ren fantasiløshet bare ha fortsatt å bruke det samme bumerket som den forrige eieren.

Fra Sunnmøre og Hardanger kjenner vi tilfeller der bumerket fulgte med gården da en ny eier overtok. Vi ser dette når den nye eieren var gift med datteren til den forrige eieren eller med enken hans. Men i de fleste tilfeller kom den nye eieren med et helt nytt bumerke, hvis den nye eieren ikke var i slekt eller svogerskap med den forrige²¹.

Vi må derfor også dessverre si at vi i Norge

ikke har noen fast og klar regel om at et bumerke skal følge eiendommen ved eierskifte.

Kanskje kan vi gjøre unntak for noen av de stuemerkene fra Bryggen i Bergen som fulgte eiendommene i svært lang tid²². Rent praktisk har nok noen bumerker fulgt gårder på landet ved eierskifte, fordi bygninger og løsøre allerede var merket med bumerket og omgjøring har vært upraktisk.

Den kjente sunnmøringen Sivert Aarflot hadde flere betraktninger om bumerker. Aarflot skrev at visse bumerker kan være like og bare skille seg fra hverandre med bistreker fordi eierne har gårder rundt et tun. Det er ikke undersøkt så mye om hvordan dette ble praktisert. Vi konstaterer her bare at i noen tilfeller har bumerker i samme bygdelag en viss likhet gjennom et tidsrom, mens de i andre tilfeller er helt forskjellige. På nasjonalt nivå skal det visstnok være visse særtrekk i England, men ellers er det utført lite sammenlignende studier for å fastslå nasjonale eller lokale særtrekk²³.

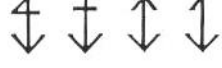
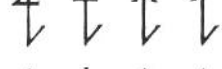
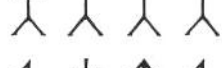

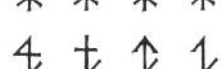
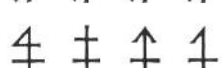
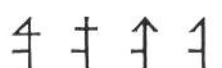

Kan bumerker som har samme grunnform og er fra samme gårdsnavn, representere slektninger? De bumerkeseglene vi ser her, er ikke fra far og sønn eller brødre fordi initialene til fedrene ikke passer: OS (Kornelius Valvik, Kinn, 1684), HS (Kristoffer Valvik, Kinn, 1691) og LS (Torstein Larsson Valvik, Kinn, 1697). (Joleik og Moen).

4 Inndeling i grunnformer med varianter

Bumerker har et karakteristisk utseende: de er formet som *enkle streker uten bestemte farger*. Vi kan si at disse strekene er ”enkle”, både fordi de ikke utgjør et større, mer komplisert mønster, og fordi hver strek ikke har en bestemt bredde. Bumerkene består av enkle streker for at de skal være lette å tegne, skjære, risse eller hugge inn, uten å kreve noen særlig tegneferdighet. I seglene er denne enkle formen ikke nødvendig, men den gjør bumerkefigurene lett kjennelige i lite format.

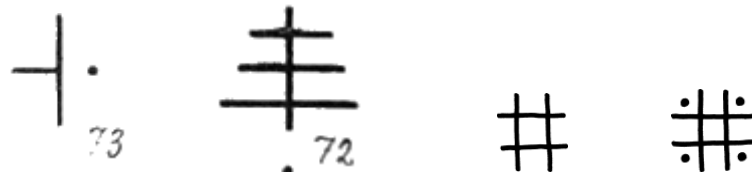
Hvordan skal vi dele inn bumerkene i de forskjellige grunnformer og varianter? Det er litt avhengig av hva vi skal bruke inndelingen til. Vi kan iallfall starte med å kartlegge sammenhenger mellom strekfigurer, som et hjelpemiddel til å spore opp mulige forbindelser mellom de personene som brukte bumerkene. Til dette formålet er det satt opp noen inndelinger som kan være praktiske. Mest kjent er oppsettet til Tønnesen i hans bok om Helsingørs bumerker.

Hovedgrupper	I. Lodret hovedstav:	II. Andre former:
	Merkustav, kors, pil, krog, andre. 	Græsk kors, hagekors, Andreakors, timeglas, halvtimeglas, kedelkrog, firkant, trekant, pentagram, A-type, sparre, sjældne typer.
Undergrupper	I) II) III) IV) V) VI) VII) VIII) IX) X) 	

Allan Tønnesen bygger på andre forskeres systemer og bruker den loddrette staven som grunnform. Staven inngår i de fire hovedgruppene som han har satt opp: firetall, korsstav, pil og hake. I hver av disse hovedgruppene er det igjen ti undergrupper som er dannet ved at hovedtypene har fått tilføyd småstreker på forskjellige måter. I tillegg til disse gruppene har han den store hovedgruppen ”andre former”, selv om flere av disse formene også inneholder den loddrette staven.

Jeg skal ikke her forsøke å sette opp noe nytt system. Jeg vil bare grovsortere noen kjente grunnformer, fortrinnsvis etter hvordan de ser ut, og på denne måten:

1.	Runer
2.	Bokstaver og tall
3.	Geometriske former
4.	Fysiske ting
5.	Internasjonale symboler

Varianter av stav i bumerkene til Ivar Kinne 1736 og 1750 samt Halldor Liland 1726 (Kindem tavle 7 og 9). To andre varianter kan like gjerne settes i kategorien firkant og de er varianter med forlengede hjørnestreker. Staven eller stavene går som oftest direkte over i andre grunnformer.

Kanskje kan én eller flere staver i et bumerke noen ganger ha vært ment som gjengivelse av romertall ? Det er usikkert, fordi staver også gjengis på skrå og vannrett. Ordet "stavmerker" er blitt brukt om de bumerkene fra Bryggen i Bergen som ikke er bokstaver²⁶.

4.1.2 Kryss eller "haglrune"

Legger vi tre staver i kryss får vi en figur som er kjent fra mange, gamle skriftsystemer. Blant runene står den for vår H, og et gammelt navn på runen er *hagl*²⁷. Et annet navn er "storkryss"²⁸. Den rene X-formen forekommer som runetegn for vår bokstav G.

Haglrune og varianter av krysset i bumerkene til Steffa Olavsson Lydvateigen 1732, Brynjulf Midt Skutle 1715 og Lars Øvre Skutle 1724 (Kindem tavle 2, 4 og 7)

De tre stavene i kryss kan også være en kombinasjon av de greske bokstavene I X som symboliserer navnet Jesus Kristus. Denne kombinasjonen kalles for "kristogram" og den går igjen i kirkekunsten. Antagelig er det et kristogram vi ser på flere av runepinnene fra Bergen der figuren har en spesielt markert plassering. Ellers kan figuren også ligne på en stjerne, særlig når den blir gjengitt i lite format og med like lange staver.

En variant er bare et enkelt kryss av to krysslagte staver som en X. Da blir figuren ofte kalt for *andreaskors*, slik at denne figuren også kan inngå blant korsformene.

4.1.3 Hake

Passer dette navnet helt godt på runetegnet for L ? Flere bruker iallfall *hake* om denne runen som bumerke, mens Koren Wiberg bruker navnet *halvhake* og Tønnesen bruker *krok*. Haken består av en stav med én liten skråstrek ned fra toppen. Som rune står denne figuren for bokstaven T når skråstreken øverst peker ned mot venstre. En slik figur blir også lik arabertallet 1.

Hake med variant, mothake og kjelekrok

Haken er også grunnform for forskjellige runetegn. Har staven en variant med to skråstreker ned mot høyre, er den lik runen for A. Men en stav med to skråstreker oppover mot høyre, ligner runen for F. Fortsetter vi med å flytte skråstrekene nedover på staven, får vi flere andre runer.

Når staven har to småstreker til venstre og en til høyre har den vært kalt for *haneklo*, forteller Wallem. Hvis staven bare har en rett strek øverst til høyre, som en L stilt opp ned, får vi den greske bokstaven *gamma*.

I bumerker finner vi haken plassert på mange måter. Ofte har bumerker to krysslagte hakker med skråstrekene utover - da begynner figuren å ligne en variant av hakekorset. De krysslagte hakene er blitt kalt for *dobbeltøkse*.

Segl for Svein Vigleiksson, Skien 1398 (N S nr 1318), og Lars Grue, Eidsvoll, 1707 (Krag 1955, s 17)

En nokså vanlig variant av hake har både en skråstrek oppe og en skråstrek nede på motsatt side. Da blir figuren ofte kalt *mothake* eller *dobbeltthake*, mens Koren Wiberg bare bruker *hake* om denne figuren. Hvis begge hakene er rette i stedet for skrå, som en Z, blir figuren ofte kalt *kjelekrok*, dvs. som en krok til å henge kjelen over grua²⁹.

4.1.4 Gaffel, hanefot og lyster

Navnet *gaffel* blir brukt på en stav som splittes i to streker, slik som i bokstaven **Y**. Denne figuren finner vi igjen i mange gamle skriftsystemer. I bumerkene har gaffelen som oftest den rette streken noe lengre enn skråstrekene og de to skråstrekene blir vendt nedover. Gaffelen med åpning nedover ble også kalt *rypeklo*³⁰.

Når alle de tre strekene er like lange, kalles figuren også for *gaffelkors*. Det er mange av disse figurene i bumerkene fra både Bergen og Sunnmøre. I det norske seglmaterialet fra middelalderen finnes det flere varianter av gaffelkorset vendt nedover med tillegg av bistreker, særlig med en tverrstrek øverst slik at figuren ligner et kors.

I den figuren som mange kaller for *hanefot* fortsetter midtstaven fra Y-figuren helt ut til midt i åpningen mellom skråstrekene³¹. Peker åpningen nedover, er den lik runen for Y, men peker åpningen opp, er den som runen for M.

Gaffel/rypeklo og hanefot. Deretter tre varianter av disse figurene i bumerkene til Knut En 1739, Nils Øvre Himle 1723, Johannes Flatekvål 1736 og samme for Herlaug Flatekvål 1779 (Kindem tavle 4 og 8). Sist en variant fra seglet til Truls Andersson Bjørnset, Kinn 1712

En variant av disse figurene har en tredelt ende på gaffelen, formet som bøyde streker eller i firkant. Da ser figuren ut som en *lyster*. Figuren kalles derfor for *jost*, *fork*, *trefork* eller *neptungaffel* (*trident*). I bilder helt fra antikken holder guden Neptun (gresk: Poseidon) en lyster som sitt symbol. Lysteren med det tredelte gaffelhodet ligner på den greske bokstaven *psi*.

I bumerker kan gaffelhodet variere på flere måter, så som med et ekstra stort gaffelhode, eller bare et gaffelhode alene som en liggende E. En mer komplisert variant har det tredelte gaffelhodet i begge ender av staven. Da kan figuren ligne på den såkalte *tordenkilen* som guden Jupiter holdt og som romerske keiserørner kan sitte på. Denne figuren kan imidlertid også ligne på det mer prosaiske *murankeret* som finnes på gamle bygninger.

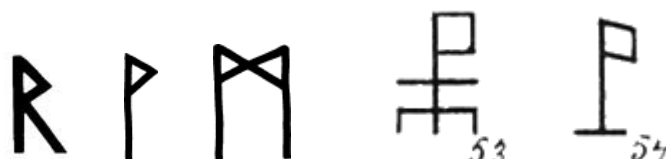

Lyster og varianter fra bumerkene til Simon Olavsson Flatekvål 1730, Mikkjel Henriksson Tren 1779, Brynjulv Væte 1737 og 1762 og Erling Brekku 1761 (Kindem tavle 4, 9 og 2)

4.1.5 Fane og vimpel

Navnet *vimpel* er blitt brukt på staven som har en liten trekant øverst og ut til en av sidene. Flere runer kan bestå av små trekanter på en stav, så vimpelen kan klassifiseres som en variant av runene. Vimpelen går igjen i mange bumerker, så som fra 1300-tallet i det norske seglmaterialet og senere på Sunnmøre. Vimpelen ligner så mye på firetallet at vi kanskje heller bør la vimpelen få være en variant denne utbredte figuren; se nedenfor.

En variant av vimpelen er den figuren som er blitt kalt for *fane*. Den består av en stav med en liten firkant som stikker ut øverst, til høyre eller til venstre. Det er mange av denne figuren med varianter i bumerkene. Ofte er den kombinert med andre figurer. Fanen kan minne om en sterkt stilisert øks og kan også klassifiseres som en variant av øks.

Runetegn for R med vimpler som varianter. To varianter av fane fra bumerkene til Ivar Norheim 1735 og Arnfinn Norheim 1760 (Kindem tavle 5).

4.1.6 Pil, pilespiss og spyd

En figur som ligner sterkt på en alminnelig, enkelt formet *pil* er det i mange bumerker. Den kan være plassert i alle forskjellige retninger. I runerekken kan denne figuren stå for T. Dessuten blir figuren brukt som et symbol for guden Tor og har vært betraktet som en stilisert hammer. En del varianter av pilfiguren har vi i det norske middelaldermaterialet, senere i Bergen og på bygdene bl.a. med pilespissen både øverst og nederst på staven som en ”dobbeltpil”.

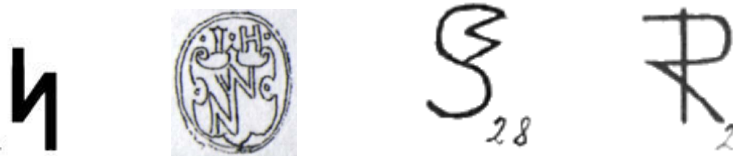
Koren Wiberg kaller den vanlige pilen for *spyd*. Han gjør det nok fordi figuren har en midtstav som er lengre enn skråstrekene. Dette i motsetning til en annen like vanlig figur: den som ligner en **V**, men midt i åpningen har en rett stav som er like lang som de to skråstrekene. Denne figuren ligner derfor på en *pilespiss*, så det er et passende navn.

Figurene pil og pilespiss, deretter varianter i seglet til Gudbrand Vestby, Hedrum 1610, og i bumerkene til Lars Olavsson Ullestad 1712 og Gitle Mala 1718 (Kindem)

4.1.7 Lyn

Denne sikksakk figuren brukes i mange gamle skriftsystemer og utgjør runen for S. *Lyn* har også vært brukt som et navn på bokstaven S, når den er formet med spisse/rette streker. Vi har en del eksempler på lyn i norske bumerker.

Runetegn S og deretter varianter av lyn i seglet til Ingvor Halvorsson, Hedrum 1591 og i bumerkene til Steffa Mikkjelsson Prestegard og Lars Gjerdåk 1714 (Kindem tavle 3 og 5). Steffas variant er laget av forbokstavene S og M.

4.1.8 ”Odelsrune”

Dette er et gammelt navn på denne strekfiguren som også er kjent fra fremmede kulturer. Figuren kan være et runetegn for bokstaven O og finnes i flere bumerker, blant annet med en stav eller et latinsk kors tvers gjennom.

”Odelsrunen” kan også bli klassifisert som en rombe med to streker trukket ut. En variant av figuren har en løkke i stedet for romben og denne figuren har vært kalt for ”reipherder”. Den svenske pastor og bumerkegransker Tuve Skånberg tolker figuren religiøst som et jesussymbol.

Odelsrunen og varianter i bumerkene til Kristen Brattåker 1734 og Isak Brekku 1733 (Kindem tavle 6 og 2)

4.2 Bokstaver, monogrammer og tall

En mengde bumerker består av våre vanlige store *bokstaver* med en rekke varianter i form av streker i tillegg eller til fradrag. Vi kan derfor se også bokstavene som grunnformer i bumerker. Riktignok uttaler Tønnesen seg skeptisk til å anse bokstaver som bumerker, men jeg er ikke enig med ham.

Allerede mange segl fra 1300-tallet i Norske Sigiller har bokstaver som det sentrale motivet. Flere av disse kan også ha vært brukt som bumerker. Det kan dreie seg om eierens forbokstav (initial), eller både eierens og farens initial som er flettet sammen til et "monogram" i en enkeltfigur.

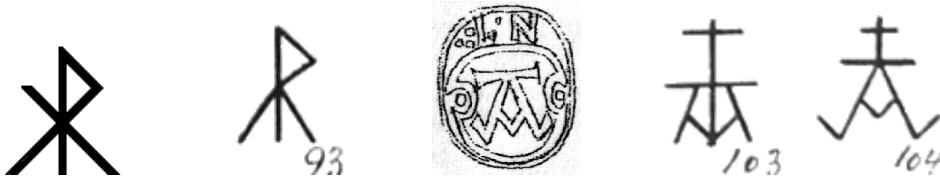
Bokstaver i bumerkene til Halldor Vetla Rokne 1765, Bård Store Rokne 1778, Nils Vetla Rokne 1781, Arnbjørn Græe 1711, Jon Græe 1721, Torstein Helland 1732 og samme for Torstein Fære 1735, Knut Helland 1741 (Kindem tavle 8)

La oss huske på at bumerker ikke er et skriftsystem. Hvis vi foretar for mye leting etter skjulte budskap, kan det føre oss ut på viddene. Vi bør iallfall starte med at bumerkene er kjennetegn, og at bumerkenes strekfigurer først og fremst er bestemt av den praktiske bruken og de lange tradisjonene for formgivningen.

Monogrammene kan ha våre vanlige bokstavtyper eller skråskrift, gotiske bokstaver og greske bokstaver. Vi ser først på oldkirkens *kristusmonogram* som er satt sammen av de greske bokstavene **X** og **P** for K og R. De greske bokstavene har navnene *khi* og *ro*, slik at figuren også blir kalt *khi ro monogram*. Et latinsk navn er *crux labarum* som har sin egen historie³². Men denne figuren kan også være en kombinasjon av runetegnene for bokstavene i navnet Arne eller en variant med runer for navnet Atle³³. En annen variant av figuren har en P kombinert med et rettvinklet kors og kan bli kalt et *staurogram*³⁴.

Fra den kristne kirkens område har vi også de sammenføyde **A** og **M** som utgjør et *ave mariamonogram*. I mange bumerker helt fra middelalderen har vi bokstaven A med tilføyd en tverrstrekk øverst og en v mellom bena. Denne figuren er tolket dels som A og M, dels som en kombinasjon av de to greske bokstavene *alfa* og *omega*, **AΩ**. Det greske alfabetet begynner og ender med disse to. Figuren har også vært sett som kombinasjon av T og A, med navnet *tau alfa* etter de greske navnene på de to bokstavene.

Alle bumerker er å forstå som ”gudstegn” etter innføringen av kristendommen, mener den svenske pastor Skånberg i sin bok. Riktignok har ingen andre skandinaver omtalt noe slikt i den litteraturen som omtaler bumerkene fra 1600-tallet til i dag. Men det skyldes bare at bumerkene er de ”glemte gudstegn”, ifølge Skånbergs særegne teorier. Jeg stiller meg skeptisk til å legge så mye tolkning inn i bumerkenes figurer.

Khi ro monogram med variant i bumerket til Gudleik Graudo 1736 (Kindem tavle 5). Tau alfa i seglet til Laurits Lunde, Hedrum 1610, med to varianter i bumerkene til Halle Tillung 1715 og Lars Gudleiksson Tillung 1734 (Kindem tavle 8).

I mange bumerker er det bokstaver og monogrammer som ikke er eiernes initialer. Kanskje er bokstavmerket arvet fra en tidligere generasjon ? Dette kan også være årsaken, når bokstavene har småstreker i tillegg, eller de er stilt sidelengs, på skrå og opp ned. Vi ser bokstaver kombinert med andre figurer i mange av stuemerkene fra Bergen, samt i bumerker og segl fra andre steder.

4.2.1 V, M, L: Vinkel, sparre og sikksakk

I bumerkene er det flere figurer som ligner på bokstaven **V**. Jeg tror ikke V-figurene alltid ble sett på bare som bokstaver eller varianter av bokstaver. For eksempel kan disse figurene ha vært ment som varianter av en pilespiss. Andre ganger ble figurene bare valgt fordi de er så lette å skjære inn.

I gamle skriftsystemer finner vi V-lignende figurer og den greske bokstaven *lambda* er en omvendt V dvs. **Λ**. Denne figuren kan minne om en takvinkel eller gavl. Flere bruker som Tønnesen navnet *sparre* på figuren; dette navnet er hentet fra heraldikken og det tilsvarer en taksperre. I bumerkene er det varianter med flere sparrer stilt sammen, nærmest som en **M** eller som en *sikksakk linje* **ΛΛ**.

Varianter av en sparre og sikksakk i bumerkene til Anders Øvre Klyve 1729, Halldor Tveito 1713 og Svein Eimstad 1746 (Kindem tavle 6 og 9)

Vi kan velge å se bokstaven **L** som en variant av V, fordi begge disse figurene er blitt kalt for *vinkel* eller *vinkelhake*. Skal vi bruke dette navnet, bør vi derfor si fra om vinkelen har skrå eller rette staver.

4.2.2 Tall og ”merkurstav”

I mange bumerker ser vi arabiske *tall* eller romertall, uten at det framgår hvorfor tallet er valgt som figur. Vi vet ikke om tallene skal bety et religiøst tall, et bestemt år i en

persons liv, et antall kjære eiendeler, et lykketall eller noe annet. Bumerker kan ha hvert av arabertallene under ti, men jeg har ikke sett noen over. Derimot forekommer alle de ni første romertallene og X med tillegg av I, II, III eller flere av X. Men det kan være tvilsomt om figurene er ment som tall og ikke bare som ordinære streker og kryss.

Selv om en bumerkefigur ser ut som et firetall 4, blir den kalt både *firetall* og *merkurstav*. Skråstreken i figuren er gjerne mindre enn i det vanlige arabertallet. Formen firetall kan også være en binderune av runetegnene for bokstavene N og L. På primstavene finner vi en lignende figur for mattismesse den 24.2. Blant astrologiske tegn står denne figuren for planeten Jupiter og den er også brukt som metallsymbol for tinn. Svenske pastor Skånberg har også her sin egne tolkninger og hevder at firetallet er en variant av den greske bokstaven P – altså en form for khi ro monogram.

Firetall og varianter i bumerkene til Anders Berge 1722, Knut Røte 1756, Olav Dolve 1715 og Knut Raustad 1716 og 1730 (Kindem tavle 1 og 2)

Det er noe ved firetallsfiguren som har gjort den veldig populær; den går igjen i bumerker fra mange land og i utallige varianter. Firetallet kan ha streker i tillegg, være vendt nedover eller speilvendt. Når firetallet har skråstreken både øverst og nederst på staven, har det vært kalt en *dobbelt merkurstav*. Dette navnet brukes imidlertid også når staven har en trekant ut til hver side. I Norge har vi varianter av firetallet i 1300-talls segl, hos kjøpmennene i Bergen og i mengder av bumerker fra bønder rundt om i landet.

Navnet ”merkurstav” ble gitt av Homeyer og navnet brukes mye i faglitteraturen om bumerker. Med litt velvilje kan vi kanskje si at figuren ligner noe på dette allegoriske symbolet fra antikken. Denne merkurstaven er en stav med to slanger rundt - eventuelt med bare én slange som slynger seg rundt staven eller andre kombinasjoner av stav og sirkel. Noen kaller den *hermesstav* eller *caduceus*. Firetallet som bumerke ble mye brukt av handelsmenn, påsto Homeyer. I norske bumerker er firetallet iallfall ikke spesielt for handelsfolk, og vi finner mange av den hos bøndene på Vestlandet, Sørlandet og Østlandet.

Det finnes en annen stilisert strekfigur som blir kalt for merkurstav eller caduceus. Den figuren består av en stav som øverst har en sirkel og øverst på denne sirkelen igjen er det en halvsirkel. En slik figur kan vi se på mynter og gjenstander i antikkens Hellas og Midt-Østen.

4.3 Geometriske figurer

Fra en helt annen sammenheng kommer de *geometriske grunnformene*. Vi har mange bumerker med trekant, kvadrat, rektangel, rombe, sirkel, oval m. fl. Men bumerker er streker og det er bare strekene i omrissene til de geometriske formene som blir tegnet som bumerkefigurer. Geometriske former finnes i masse varianter, så som med streker tvers over, under eller ut til sidene.

4.3.1 Sirkel, hjul og bue

Sirkelrunde figurer opptrer overalt der vi finner ristninger og tegn rundt om i verden. Slike figurer har fått vekslende symbolikk og de har vært knyttet til forestillinger om sol og måne på himmelen og hjul, huleåpninger, kranser med mer på jorden. I bumerkene behøver vi ikke legge inn slik symbolikk. Vi kan gå rett på den praktiske bruken, på formgivning og utvikling av varianter.

Sirkelfigurer har forskjellige navn; for eksempel ble en sirkel med et kors eller kryss i, kalt *solkors* bl.a. av norske nazister. Navnet kan vel så naturlig være *hjul Kors* som er mer nøytralt og jordnært. I kirkelig sammenheng blir figuren kalt for *innvielseskors* eller *konsekrasjonskors*. I mer dagligdags sammenheng er sirkelen bare bokstaven O. Når sirkelen har en prikk midt i, kan det være et helgensymbol for St. Hallvard, mener Skånberg.

Varianter av sirkelen i bumerkene til Lars Gjerdåk 1714, Olav Grovu 1757, Sjur Bergesson Jerald 1777, Olav Nilsson Jerald 1783 og Olav Herlaugsson Jerald 1785 (Kindem tavle 5, 7 og 8). Flere av disse har sirkelen for bokstaven O.

Når vi deler sirkelen i to, får vi en halvsirkel og den blir kalt både en *bue* og en *halvmåne* selv om det bare er en strekfigur. Halvsirkler kan være formet som en parentes eller i en rundere form. I begge tilfeller ligner halvsirkelen litt på skytevåpenet bue – ikke minst når buen blir en lukket figur ved å få en stav fra buespiss til buespiss. I bumerkene har en bue ofte tilleggsfigurer inntil seg, som små kryss eller prikker. Det kan også være to buer. De står da gjerne ”rygg mot rygg”, det vil si ved siden av hverandre, slik at alle buespissene peker utover.

Buer med varianter i bumerkene til Styrk Seim 1723, Berge Ullestad 1731, Knut Prestegard 1767, Lars Uppheim 1732 og Nils Kolle 1712 (Kindem tavle 9, 3 og 2)

4.3.2 Trekant

Bumerker har *trekanter* i svært mange varianter og sammensetninger. I kunst, gamle og nye tegn er trekanter populære, bl.a. som den greske bokstaven *delta* og på moderne trafikkskilt. Noen kaller trekanten i bumerkene for et *triangel* - kanskje for å markere at figuren består av en strek og ikke av en flate. Det er sjelden at en trekant står alene i sin rene grunnform. Som oftest er trekanten kombinert med andre figurer og vi har den i et høyt antall varianter. Det hender at to trekanter henger sammen ved

siden av hverandre, men når tre eller fire trekanter henger sammen, er det vanlig å regne figurene som varianter av valknuten, se nedenfor.

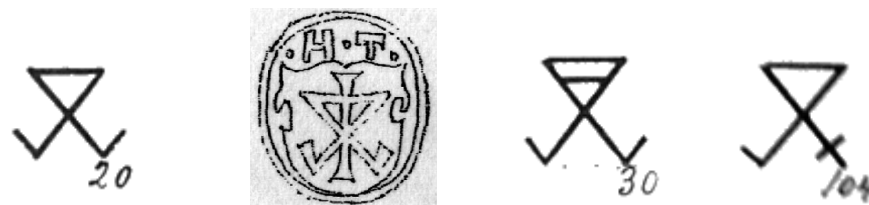
Trekanter med varianter i bumerkene til Nils Veka 1735, Eirik Lydvo 1710 og samme for Arne Rene 1719, Knut Hefte 1710, Lars Hefte 1738 og Brynjulv Kyte 1721(Kindem tavle 2, 4 og 5)

Andre varianter av trekanten har fått sine egne navn. Vi har trekanten med et kors på toppunktet som har vært kalt for *jomfrua*, men om den ble brukt som kvinnesymbol, er vel heller tvilsomt. Trolig henspiller navnet på trekanten som et kvinnelig kjønnsorgan og korset som jomfru Maria. Bumerkefiguren jomfrua ser vi i en rekke varianter.

Jomfrua med varianter, bl.a. i seglet til Jens Jørgensson, Hedrum 1591 og bumerkene til Mons Lisseim 1776, 1786 og Johannes Styrksson Berge 1736 (Kindem tavle 1)

Navnet *førkja* skal ha vært brukt på figuren jomfrua, men det virker som "førkja" oftere har vært brukt på den figuren som kombinerer trekant med to haker i kryss (Haukanes). Antakelig skyldes navnet at figuren har en viss likhet med et kvinnelig kjønnsorgan sammen med to bøyde ben. Figuren førkja er ganske vanlig flere steder i landet.

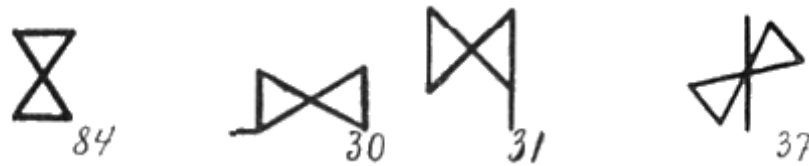

Førkja fra bumerket til Mattis Mølster 1739 og 1756 med samme for Bjarne Mattisson Mølster 1783 (Kindem tavle 3), seglet til Halvor Bergan, Hedrum 1610, og i bumerkene til Kolbein Dale 1729 og Per Haugo 1726 med samme for Håvard Skjeldal 1728 (Kindem tavle 7)

4.3.3 Timeglass

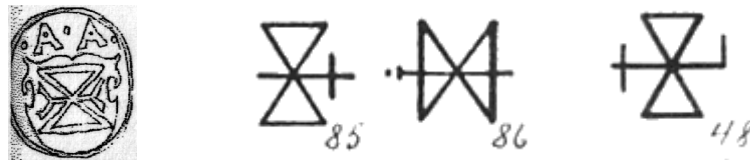
En spesiell variant med to trekanter som har spissene mot hverandre, blir kalt et *timeglass*. Denne figuren er svært vanlig i bumerker fra de fleste tidsperioder og lignende figurer er kjent fra helleristninger og mønstre rundt om i verden. Figuren

finnes i gamle skriftsystemer og den har vært brukt som runetegn for bokstaven D. I dag er en lignende figur et ganske vanlig signal om å vente i datamaskinprogrammer. Vi har varianter av denne figuren flere ganger på 1300-tallet i det norske seglmaterialet. Senere finner vi den i bumerker med svært mange varianter.

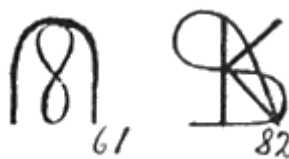
Timeglasset i bumerket til Mons Seve 1721, med varianter i bumerkene til Ivar Lønno i 1710 henholdsvis 1711, samt Erlend Grovu 1716 (Kindem tavle 1, 4 og 7)

Disse to trekantene med spissene mot hverandre, er neppe ment som gjenstanden timeglass, selv om bumerkefiguren ligner og selv om timeglass var vanlige i kirker og kirkekunst. Vi må derfor være forsiktige med å gi figuren en symbolikk når den står i bumerker, selv om den ellers kan være brukt for å minne oss om levetiden som renner ut og om alle tings forgjengelighet.

Varianter av timeglasset i seglet til Anund Bonnegoldt, Hedrum 1610, og i bumerkene til Mass Andersson Lydvo 1790, Johannes Uppheim 1722 og 1743 med samme for Lars Øvre Lid 1718, 1734, samt Lars Berde 1712 (Kindem tavle 2 og 6)

Som bumerke har timeglasset sin betydning som kjennetegn og grafisk form. Timeglasset er en lett synlig og spennende figur, med en blanding av bevegelse og balanse. Den samme effekten ser vi i noen andre figurer som er stilt opp på samme måte. Både to sirkler, to slyngninger og to hjerter kan være stilt opp på samme måte som trekantene. De står tett innpå hverandre og utgjør en enhet. Vi har i flere bumerker en figur som ser ut som tallet 8, og den ligner jo også på timeglasset. At det ikke alltid dreier seg om et ordinært 8-tall, ser vi av at figuren også kan ligge vannrett.

Varianter med en form som timeglass i bumerkene til Olav Vetla Hornve 1759 og Knut Andersson Gjerde 1781 (Kindem tavle 2 og 3). Knuts bumerke har også bokstaver.

Svært mange bumerker har en trekant med to av sidene trukket ut i streker, slik at de også inneholder krysset som grunnform. Denne figuren kaller Tønnesen for et *halvt timeglass*, mens vi i Norge også kunne kalle figuren for en variant av førkja. Det halve timeglasset har vi i mengder av varianter.

Halvt timeglass med varianter i bumerkene til Knut Bjørge 1726, Lars Øvre Skutle 1724 og Håvard Nyre 1733 og 1755. Samme figur som Håwards er det i bumerkene til Olav Håvardsson Nyre 1776 og Gusskalk Rokne 1733 (Kindem tavle 7 og 8)

4.3.4 Firkanter

En så alminnelig figur som en firkant, forekommer naturligvis over hele jorden og i uminnelige tider. Den inngår i utallige mønstre, ristninger og varianter som kvadrater, romber og rektangler. Vi ser firkanter i de eldste skrifttegn, det være seg i hieroglyfer fra Egypt, kinesisk skrift, kileskrift og blant de greske bokstavene har vi den rektangulære *eta*. Firkanten i form av en rombe har vært brukt som runetegn for N. Ovenfor har vi sett at fire staver kan være stilt sammen slik at de danner et kvadrat med alle fire linjene trukket utenfor hjørnene. Både kvadratet og rektanglet har varianter med skrå kortsider.

Kvadrat, rombe og rektangler i bumerkene til Jon Brekku 1736, Per Rekve 1748 med samme for Per Gjerstad 1752, Styrk Jakobsson Væte 1737 og Alf Flatekvål 1709 (Kindem tavle 2, 1 og 4)

4.4 Fysiske ting

Fordi bumerkene består av enkeltstreker, gir mange bumerker inntrykk av å være stiliserte figurer på et høyt abstrahert nivå. Noen ganger er det nok meningen at figuren skal være en stilisert gjenstand eller andre fysiske ting. Andre ganger er likheten med tingene bare tilfeldig eller noe som lå nær å bruke, for eksempel som variant av farens bumerke.

Bumerker er ikke detaljrike avbildninger av konkrete ting og gjenstander fra virkelighetens verden. Dermed skiller bumerkene seg også klart fra de mange religiøse og verdslige bildesymboler og sinnbilder som vi ofte kaller "allegorier". I bumerkenes verden har vi bare streker og ikke naturalistiske bilder av levende vesener, planter, landskap eller annet.

Selv om vi ikke finner årsaken til hvorfor en bumerkefigur ble valgt, kan vi se på bumerkene i lys av grafisk formgivning. Da kan vi konstatere at figurene i bumerkene ofte har fått original og fantasirik form. Hvor mange bumerker er skapt av brukerne selv, og hvor mange er det den lokale bygdesmeden som har formet? Jeg antar at flertallet er skapt av brukerne selv og at bumerkene har vært både tradisjonsbærere og samtaleemner på stedet.

Noen asiatiske tamgas med stiliserte dyr og fugler

4.4.1 Hjerte

Det er et spørsmål om et hjerte i et bumerke skal ses som en stilisert menneskelig kroppsdel, eller som bare en vanlig og internasjonal figur. I kristen kunst og i vår tid er hjertet først og fremst et symbol for kjærlighet. Denne symbolikken er så vanlig, at det er nærliggende å overføre den til bumerker. Men de fleste hjerter i bumerker er varianter og da kan det være mange andre grunner til å bruke figuren, enn til å gi den et slikt symbolinnhold. Hjerteformen kan bl.a. ses som variant av sirkelen.

Varianter av hjertet i bumerkene til Olav Opeland 1719, Lars Tundal 1724 og Olav Helleve 1728 (Kindem tavle 7 og 5). Bokstaven O har nok her spilt inn.

4.4.2 Våpen og andre gjenstander

Det er utseendet til bumerkefiguren som gjerne gir den et navn. Og utseendet behøver ikke bety at det var meningen å stilisere en bestemt ting. Likevel kan enkelte fysiske ting være blitt omskapt til strekfigurer, så som øks og armbrøst. I flere tilfeller er nok en øks et symbol på St. Olav og skyldes at eieren het Olav. Et par bueskyttere eller lignende i Malmø har hatt den stiliserte armbrøsten som bumerke³⁵.

Varianter av øks i bumerkene til Knut Norheim 1714 og Odd Sonve 1710 (Kindem tavle 7 og 8). Variant av armbrøst i bumerket til Sjur Rene 1711 (Kindem tavle 7) og Nils Vallestad 1704 (Joleik og Moen).

Den strengt stiliserte øksa kjenner vi fra de gamle kalenderstavene ("primstavene") som et merke for olsok som Hellig Olavs dag. Primstavene har mange symbolske strekfigurer som ligner bumerkene. Vi kan se en stilisert nøkkel for St. Peter, bispestav for botolvsmesse, armbrøst eller bue for pålsmesse, kniv for barsok og andre figurer.

Det kan være vanskelig å finne forklaringen på at et bumerke inneholder en stilisert gjenstand. Riktignok har vi i kirkekunsten en nøkkel som vanlig symbol for apostelen Peter og et sverd for Paulus, men det er ikke vanlig at Per og Pål i Norge har bumerker med figurer som ligner på disse helgensymbolene. Figurer som anker (Klemens), rist (Laurentius, Lavrans, Lars) med flere er også helgensymboler uten at jeg har undersøkt om navnene avspeiler seg i bumerkene og deres eiere. I kristen kunst

forekommer ankeret visstnok også som symbol for St. Nicolaus fordi han var sjøfarernes skytshelgen

To stiliserte ankere og varianter i bumerkene til Eirik Gjerdåk 1749, Halle Bryn 1717 og Sjur Bergesom Jerald 1777 (Kindem tavle 5, 7 og 8)

4.4.3 Gren og tre

Fordi det er få enkle streker i bumerkefigurene, kan det være misvisende å klassifisere en figur som en hardhendt stilisering av noe fra den fysiske verden. Vi må derfor først og fremst se navn som *gren* og *tre* som en lettvinnt måte å betegne figurene på. En mer fjernliggende tolkning er ”livets tre” i paradiset³⁶.

”Trær” eller ”grener med kvister” i bumerkene til Bjarne Berde 1765, Knut Voll 1734 og 1744 og Sjur Nedre Graudo 1776 (Kindem tavle 6 og 5)

4.5 Internasjonale symboler

Mange bumerker inneholder kjente strekfigurer som er tusenvis av år gamle i vår europeiske kulturkrets, og som til dels også finnes i flere andre kulturer.

4.5.1 Kors

Kors og korsformer er mye eldre enn kristendommen. Vi har kors som er minst 8-10.000 år gamle og kors er brukt innenfor kulturer helt fra Midtøsten til Øst-Asia og Amerika før Columbus. Jeg nevner her bare noen korsformer som er vanlige i bumerker.

Det helt likesidete korset er en urgammel grunnform. Dette korset ser ut som plusstegnet og blir i kristen tid kalt for *gresk kors* eller *georgskors*. Andre eldgamle og utbredte korsformer er det T-formete korset (*taukorset* eller *antoniuskorset*) og det X-formete *andreaskorset* eller krysset. Mer typisk kristent er det korset som er mest vanlig i dag: det såkalte *latinske korset* med en lang stamme. Det er dåpsseremonien med å tegne korset i pannen, som Skånberg mener er utgangspunktet for alle bumerker, men denne oppfatningen er han nokså alene om.

Varianter av kors i bumerkene til Gusskalk Eide 1742, Styrk Rekve 1713, Per Nedre Rykke 1727 og Johannes Mæringi 1727 (Kindem tavle 1, 5 og 6)

4.5.2 Hakekors

I dag er hakekorset kontroversielt, men i norske bumerker var hakekorset populært og brukt mange steder i landet. Hakekorset kan være utformet på flere måter i bumerkene og det har en lang rekke varianter. Hakekors har vi bl.a. på tekstiler og gjenstander i Osebergfunnet fra 800-tallet, og i norske personsegl fra 1300-tallet. Det er varianter av figuren som er flere tusen år gamle, de er kjent fra Europa, Asia og Amerika før Columbus.

Andre navn på hakekorset er *svastika* (sanskrit: å være til lykke), *gammakors* eller *gammadion* (av den greske bokstaven *gamma*). Vårt navn hakekors er fra en slik ”hake” som jeg har omtalt ovenfor. Korset består av fire haker stilt i kryss med hakene vendt utover. Hakene kan ha rette, skråstilte eller bøyde tverrstreker og hakekorset kan ha tilleggstreker og være midt inne i andre figurer.

Varianter av hakekors i bumerkene til Knut Arnfinnsson Gjerstad 1729, Mikkjel Johannesson Brekku 1784 (Kindem tavle 2 og 4), samt i segl fra Oluf Rødbøl Hedrum 1610, og fra Knut Låke, Nannestad 1703 (Krag 1955)

4.5.3 Valknute

Denne figuren er en sammenhengende strek med flere løkker som kan være runde, firkantede eller trekantede. Varianten med løkker har vært kalt *St Hans' kors* eller *johanneskors*, men på norsk er *valknute* det vanlige navnet.³⁷ Kan figurene ha vært ment som en stilisert knute? Den spesielle formen bærer bud om at den har vært tolket som et tegn fra mystikkens verden. Figuren kan gi inntrykk av slyngninger og noe som er bundet sammen i en ubrutt enhet. Dette kan sette i gang mange tankerekker og passe som symbol for litt av hvert. I dag er valknuten symbol for severdigheter og vi har den bl.a. på veiskilt.

Knutelignende figurer som er dannet av tre eller flere firkanter, ser vi på tekstiler fra Osebergfunnet og i mønstre fra mange kanter av verden gjennom lang tid. Varianten med tre ovaler eller tre trekanter har vært kalt for *trikvetra*. Denne varianten er en eldgammel, internasjonal figur og vi finner den i Norge bl.a. i Osebergfunnet, på mynt fra Harald Hardrådes tid og i personsegl fra middelalderen.

Valknute med løkker og en variant i bumerket til David Rue 1754 (Kindem tavle 9). Trekanter i seglet til Aslak Åserum, Hedrum 1591, og i bumerkene til Nils Øvsthus

1710 og samme for Lars Øvsthus 1750, samt Nils Trodo 1743 og 1754 (Kindem tavle 4 og 3)

4.5.4 Stjerne, marekors (pentagram) og seksstjerne (heksagram)

Stjernelignende figurer er det mye av og i alle kulturer. Mange bumerker består av stjerner som er tegnet i én strek og har fem eller seks spisser. Disse stjernene kom opprinnelig fra Midt-Østens kulturer og marekorset har flere tusen års historie bak seg. På samme måte som mange av korsformene, ble disse tegnene brukt til å påkalle gode makter, til velsignelser, besvergelses og andre magiske formål. Slike tegn kalles også for *magiske vernemerker* og de er blitt plassert på bygninger og gjenstander.

Først har vi den femkantete stjernen, ofte kalt *marekors*, og med de greske navnene *pentagram* (dvs. femkantet skifttegn) og *pentagon* (femkant). Marekorset har flere navn på norsk, så som *marespjøll*, *runerosa* og *mærkjeskrinsen*³⁸, *femhjørning*, *Salomos segl* og *Pytagoras' tegn*³⁹. I Telemark ble navnene *murukross* og *hekselås* brukt om både femstjernen og seksstjernen⁴⁰. Det femkantede marekorset finnes i et par segl på 1300-tallet og senere i mange bumerker fra hele landet.

Også fordi marekorset blir tegnet i en sammenhengende strek, ble det oppfattet som et mektig og mystisk symbol. En gammel idé blir avspeilet i navnet "hekselås": de onde makter ble låst inne i figuren hvis de først var kommet inn i den, slik som i Goethes Faust. Vi har marekorset i både bumerker og andre merker, helt fra Norge til asiatiske og nordafrikanske land, i dag bl.a. i Marokkos flagg.

Noen har ment at alle bumerkefigurer kan tegnes inn i et marekors slik at det blir en slags felles grunnform. Men bumerkene har så forskjellig opprinnelse at det ikke nytter med en så enkel forklaring.

Marekors med variant i bumerket til Olav Knutshaug 1711 (Kindem tavle 6)

En del yngre enn marekorset er den sekskantete stjernefiguren *heksagrammet*. Det står i et norsk segl fra 1334⁴¹ og det forekommer i mange, norske bumerker. Heksagrammet har en egen jødisk tradisjon og står i dag i Israels nasjonalflagg. Figuren blir også kalt *davidstjernen* og har flere andre navn. Når vi ser denne *seksstjernen* i flere norske bumerker fra gammel tid, betyr det neppe mosaisk tro eller jødisk avstamning. Det greske ordet *heksagram* kan for øvrig også bety det spesielle asiatiske symbolsystemet med seks streker under hverandre og oppdelt på forskjellige måter.

Seksstjerne i bumerket til Lars Kvåle 1762 og samme for Lars Haugo 1757, samt et merke som er "Innhogge i låveveggen på bruk 1 Bø, Dyrved" (Kindem tavle 5 og 2)

4.5.5 Astrologiske og alkymistiske tegn

Disse tegnene har vært utbredt i hele Europa, både i gammel og ny tid. Mange av disse tegnene består av enkle streker og vi kan finne flere av dem i norske bumerker. Slike tegn har vært omgitt av mye symbolikk, fortolkninger og overtro. Blant disse tegnene har vi stjernetegnene og de vanlige felles tegnene for planeter og metaller.

Sirkelen kan stå for sol og gull, mens halvsirkel eller bue står for måne/sølv. Et tegn som er dannet av en kombinert sirkel, bue og et lite kors, står for Merkur og kvikksølv. *Venustegnet* er den velkjente sirkelen med et kors under og er i vår tid mye brukt som kvinnesymbol. Det står også for kobber. En sirkel med en pil opp og ut på skrå, er kjent som mannsymbol. Det står for Mars og jern. Tegnet for Jupiter og tinn er et 4-tall med buet skråstrek, mens Saturn og bly har en halvsirkel med kors. I bumerker ser vi disse tegnene i flere varianter, så som et par varianter av venustegnet i segl fra 1300-tallet.

Tegnene for Venus og Mars med varianter i bumerkene til Johannes Brurestolen 1770, Johannes Fenno 1751 og samme for Knut Andersson Himle 1789, samt Erling Nedre Grovu 1716 (Kindem tavle 7)

5 Noen temaer for undersøkelser

Fordi det eksisterer et så høyt antall bumerker, er det mulig å gjøre ganske omfattende studier. Foreløpig er det ikke så veldig mye som er gjort, i motsetning til alt det vi kan finne om våpenskjold og flagg. For slektsgranskerne er det naturligvis sammenhengen mellom personer og bumerker som er mest interessant. Men både slektsgranskere og andre kan ha nytte og glede av å ta for seg bumerkene, undersøke dem og lete opp sammenhenger. Arbeidet kan gjerne gjøres for bumerkenes egen skyld - og ikke minst fordi de har sin spennende kulturhistorie.

Jeg oppmuntret til å undersøke slikt som :

- Bumerker som er identiske eller like pga. slektskap og/eller eiendomsforhold
- Mulig geografisk og lokal utbredelse av visse bumerketyper
- Mulige forskjeller og likheter etter yrker; bønder, borgere, geistlige
- Utbredelse, fordeling og frekvens av de forskjellige grunnformer med varianter
- Skjoldformene i bumerkesegl og skjold med våpen
- Påvirkning fra signetgravvørene på bumerkenes innhold og form? Kan vi spore bestemte gravvørers arbeid i seglene? Hva vet vi om lokale eller omreisende gravvører? Sammenligne med bl.a. bevarte signeter av flere slag
- Sammenligninger mellom bumerkeserier (publiserte og eventuelle upubliserte serier, som doms- og skatte-/regnskapsmaterialet i arkivene)
- Sammenligninger med serier av tømmermerker og håndverkermerker
- Sammenligninger med utenlandsk materiale.

6 Utvalgt litteratur

Jeg skal først si noen ord om de **bøker om bumerker** som jeg særlig bygger på. Først er det Norske Sigiller med en del bumerkesegl fra middelalderen, og Strømmes bok med bumerker fra Sunnmøre. Strømme har imponerende nok avtegnet og registrert opplysninger om ca. 7.500 bumerker på Sunnmøre fra tiden ca. 1500-1800. Videre har vi far og sønn Haukanes som har samlet ca 2.100 bumerker fra Hardanger, inkludert noen fra Telemark og Gotland. Deres bok er fra 1944 og ikke så lett å få tak i. Jeg nevner her også Koren Wiberg som skrev om ca. 110 bumerker fra Bryggen i Bergen. Annen viktig faglitteratur som jeg bygger på, er Wallems generelle artikkel fra 1903 om bumerker, noen arbeider av Hans Krag om bumerker fra Østlandet og Sørlandet, samt arbeider av den danske forskeren Allan Tønnesen, særlig hans bok om bumerkene fra Helsingør. Vi finner også atskillige artikler som angår bumerker i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bl.a. av førstearkivar Hallvard Trættestad og den svenske statsheraldikeren Gunnar Scheffer. Forøvrig viser jeg til litteraturlisten.

6.1 Generelt

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder: Ave-Maria-monogram, bondesegl, bomärke, ejermærke, magiske merke, monogram, runer, stenhuggarmärken m. fl.

De vanlige utgaver av gamle norske lover, forordninger osv.

6.2 Norge

Sivert Aarflot: Om nogle af Hovedkaraktererne iblandt de saakaldte gamlævis Bumærkj, som ellers heder Runebogstaver, Norsk Landboeblad 1811 ([Aarflot](#))

H. J. Huitfeldt-Kaas, O. Kolsrud med flere: Norske Sigiller fra Middelalderen, Kristiania - Oslo 1899-1950 ([NS](#))

Fredrik B. Wallem: En indledning til studiet af de nordiske bomærker, Årbok 1902 for Foreningen til Norske Fortidsminners Bevaring, Kristiania 1903 ([Wallem](#))

Lars Kindem: Vossaboki 2, Voss 1933-38 (nytt opplag 1981) ([Kindem](#))

Johan Koren Wiberg: Bomerker og Innflyttere vedkommende Kontoret i Bergen, Det Hanseatiske Museums Skrifter Nr 10, Bergen 1935 ([Koren Wiberg](#))

L. Strømme: Bumerke frå Sunnmøre, Oslo 1943 ([Strømme](#))

K. og Jon Haukanes: Segl og bumerke frå Hardanger, Oslo 1944 ([Haukanes](#))

Hans Krag: Norsk heraldisk mønstring fra Fredrik IV's regjeringstid 1699-1730, bind II, Ålo 1955 ([Krag 1955](#))

Hans Krag: Tømmermerker og bomerker, Heraldisk Tidsskrift 1/53, København 1960 ([Krag TM 1960](#))

Hans Krag: Nogen norske seglmerker, Heraldisk Tidsskrift 1/157, København 1961 ([Krag 1961](#))

Jakob H. Vik: Bumerke frå Kvam i Hordaland, Hardanger Historielags tilleggskrift nr 13, Øystese 1962 (Vik)

Kristian A. Bentsen: Merker og bumerker, Agder historielags årsskrift nr 46, Kristiansand S 1968

C. S. Schilbred: Bygdebok for Bamble, bind 1, Oslo 1968 (Schilbred)

Harald Hals: Eidanger bygdehistorie, bind 1, Eidanger 1968 (Hals)

Brynjulf Alver: Dag og merke, Oslo 1970

Albert Joleik: Soga om Flora, Flora 1980, med bumerker tilrettelagt av Anders J. Moen (Joleik og Moen)

Åsta Østmoe Kostveit: Kors i kake, skurd i tre. Tegn og symboler i folkekulturen, Oslo 1997 (Kostveit).

6.3 Danmark

Chr. Heilskov: Borgerlig heraldikk, Århus 1909

Allan Tønnesen: Helsingørs bomærker, København 1968 (Tønnesen 1968)

Allan Tønnesen: Bomærker og runer, Heraldisk Tidsskrift 51/23, København 1985 (Tønnesen 1985)

6.4 Sverige

Tuve Skånberg: Glömda Gudstecken. Från fornkyrcklig dopliturgi till almogens bomärken, Lund 2003 (Skånberg)

6.5 Tyskland

C. G. Homeyer: Die Haus- und Hofmarken, Berlin 1870 (Homeyer)

H. Spruth: Die Hausmarke, Wesen und Bibliographie, Neustadt a.d.A. 1960

.....

7 Notehenvvisninger

¹ Vik, s 7

² Kindem, s 489

³ Haukanes, s 33

⁴ Wallem, s 67

⁵ Homeyer, s 136

⁶ Vik, s 7

⁷ Koren Wiberg, s 21

⁸ NS nr 348 og 546

⁹ Koren Wiberg, s 21

¹⁰ Wallem s 60, Tønnesen 1968, s 12, og Tønnesen 1985, s 23

¹¹ Wallem, s 91-93 og 97-98.

¹² Tønnesen 1968, s 13

-
- ¹³ Tønnesen 1968, s 20
- ¹⁴ Tønnesen 1968, s 22
- ¹⁵ Se for eksempel Haukanes, s 25, 34-36, og Tønnesen 1968, s 38
- ¹⁶ Haukanes, s 25 og 29. Strømme har eksempler bl.a. s 18-19 nr. 57-58, s 54-55 nr. 718 og 720, og s 328-329 nr. 165 og 178. Tønnesen 1985 s 23
- ¹⁷ Strømme har eksempler bl.a. s 74-75 nr. 1043,1046 og 1050, s 96-97 nr. 310 og 317, s 102-103 nr. 63 og 66, jfr. s 92-93 nr. 217, og s 328-329 nr. 191 i 1673 og nr. 193 i 1694
- ¹⁸ Haukanes, s 23, og Strømme, bl.a. s 135 nr 148-151
- ¹⁹ NS nr 277 og 278 samt nr 1268 og 1269
- ²⁰ Se for eksempel Haukanes nr 22 og 27, 132 og 144, samt nr 86 og 475. Strømme har ulike bumerker for to brødre på s 96-97 nr. 308 og 309 jevnført med farens forskjellige bumerke s 130-131 nr. 86. Strømme har tre ulike bumerker i tre generasjoner på s 266-267 nr. 228-229, jfr s 262-263 nr. 148.
- ²¹ Haukanes, s 33-34. Eksempler fra Bamble, Schilbred, s 526 og 540.
- ²² Koren Wiberg, s 11
- ²³ Tønnesen 1968, s 42-43
- ²⁴ NS nr 83 og 692
- ²⁵ Runerekken er kopiert fra nettstedet Runefonter Gullskoen til Odd Einar Haugen, Universitetet i Bergen
- ²⁶ Koren Wiberg, s 15
- ²⁷ Strømme, s 7 med sitat fra Aarflot, samt Strømme, s 10
- ²⁸ Koren Wiberg, s 28
- ²⁹ Tønnesen 1968, s 111
- ³⁰ Wallem, s 95-96
- ³¹ Navnet *hanefot* er omtalt av både Wallem, s 95-96, og Koren Wiberg, s 14, 28 og 30
- ³² Det er denne korsformen som keiser Konstantin så i sitt berømte syn før slaget ved Pons Mulvius i Roma. Konstantin fikk satt merket inn i en fane som ble kalt "labarum". Se omtale for eksempel hos Skånberg, s 131 og 237.
- ³³ Wallem, s 72, og Tønnesen 1985, s 28
- ³⁴ Skånberg, s 132.
- ³⁵ Tønnesen 1968, s 19
- ³⁶ Skånberg, s 155 og 240
- ³⁷ Kostveit, s 88-93
- ³⁸ Haukanes, s 18, og Strømme, s 9 med sitat fra Aarflot
- ³⁹ Wallem, s 85-89
- ⁴⁰ Kostveit, s 85
- ⁴¹ NS nr 251

Oppsummering

- Bumerker er **kjennetegn** for fysiske eller juridiske personer. Noe annet, men lignende, er rene dekorasjoner, magiske tegn, religiøse og andre symboler
- Bumerker er **strekfigurer** og ikke flatefigurer
- Bumerker har vi antagelig helt tilbake til forhistorisk tid og fram til i dag
- Bumerker finnes over hele verden
- Bumerker har mange figurer felles med bl.a. geometri, ornamentikk, runer og andre skriftformer, religion, magi og astrologi

Etter at ovenstående er skrevet:

Norsk Slektshistorisk Forening har utgitt ca. 5.000 segl og bumerker, hentet særlig fra segl på bøndernes fullmakter til kongehyllingene i 1591 og 1610:

Anders Bjønnes m.fl. (redaktører): *Segltegninger fra hyllingene i Norge 1591 og 1610*, Oslo 2010

Med min artikkel: «Bumerker i Norge - en oversikt»

Det skandinaviske **Heraldisk Selskap** har utgitt segl fra 2.297 personer, bl.a. fra Norge 406 bønder med mest bumerker:

Allan Tønnesen (redaktør): *Magtens besegling. Enevoldsarveregeringsakterne af 1661 og 1662 underskrevet og beseglet af stænderne i Danmark, Norge, Island og Færøerne*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2013

Med min artikkel: «Seglene fra Norges bønder»